

Hos uzbekiska araber i Djejnov*

På en solskyddad veranda sitter tre kvinnor vid en lång mattvarp och slår in sitt garn med små träskaftade metallgafflar. Mönstret som de väver efter hänger bredvid, en ”månmatta” (*oj kilim*) i klara färger. Inom några dagar ska de vara färdiga med sitt arbete, och då läggs mattan i brudkistan till något barnbarn. Det är liv och rörelse runt om. Det pratas och skrattas. Än livligare blir det när främlingar kommer på besök. Små barn skuttar upp från sittdynor för att ge plats åt gästerna. Vi serveras te i runda skålar och bjuds att ta av brödet och frukten som redan står framme på varpen bland alla garnhärvorna. Två av väverskorna har en ring i näsan, *natti*, som har sagts mig vara ett vanligt smycke hos arabkvinnorna i den här byn.

Foto: Birgit Schlyter.

Centralasiatiska araber

Vi befinner oss i Djejnov i södra Uzbekistan, inte långt från Termez, en gammal stad känd sedan Alexander den stores dagar och en gång handelsstation i det norra Sidenvägssystemet. Det är för tillfället lugnt vid den afghanska gränsen; Sovjetmakten, som år 1979 invaderade Afghanistan via Termez, finns inte längre, och det är ett par år före den amerikanska vedergällningen mot Afghanistan efter terrordåden i New York. Ändå står området under noggrann bevakning och är tidvis svårtillgängligt, i synnerhet för utlänningar.

Min värd vid universitetet i Qarsji, prefekten på Institutionen för uzbekiska språket och litteraturen, professor Nafazov, har denna dag kört mig i sin lilla gula Lada till Djejnov några mil västerut. Landskapet är flackt och domineras av bomullsfält. Många ortnamn i den här delen av landet är av sogdiskt eller annat iranskspråkigt och därmed indoeuropeiskt ursprung, berättar professor Nafazov, som har publicerat flera böcker i ämnet. Sogdiska är ett utdött språk som talades i området århundradena före och efter vår tideräknings början. I namnet Djejnov kunde slutledet *-nov* vara det indoeuropeiska ordet för ”ny”. Namnets första led har av Nafazov identifierats med ett iranskt ord för ”dike”, ”kanal”, som i dagens persiska heter جوی (*djuj*) eller جو (*dju*) och som också finns i det persiskan närstående centralasiatiska språket tadjikiska. Ortnamnet skulle då betyda ”Nya (avrinnings)kanalen”, en tolkning som styrks av det historiska faktum att orten delvis stod under vatten och alltså utgjorde en vattendepå vid den tidpunkt då de första araberna kom och bosatte sig där någon gång efter mongolhärjningarna i början av 1200-talet. Ett snarlikt iranskt ord, pers. جا eller جای (*djā/djāj*), är ett alternativ som skulle möjliggöra tolkningen ”Nya platsen”.

Djejnov är en större jordbruksbygd och kallas på uzbekiska *qishloq*, vilket vi i brist på bättre får översätta med ”by”. Kollektiva jordbruk som fanns i trakten under sovjetisk tid har omvandlats till kooperativ. Innan vi hamnar hos de vävande kvinnorna, gör vi visit hos kooperativföreståndaren, araben Murodullo Saidov. Denne överräcker boken *Djejnov tarixi*, ”Djejnovs historia” (Tashkent 1996), som han och en annan av byns invånare skrivit på landets officiella språk uzbekiska – ett turkspråk. Enligt den historieskrivning som presenteras där kom araberna till Djejnov huvudsakligen via Afghanistan. Tre fjärdedelar av byns befolkning idag utgörs av araber, vilka uppgår till närmare 10 000 personer. Den resterande fjärdedelen består av något över 3000 uzbeker och en handfull människor av annan etnicitet. Araber finns spridda på en mängd orter i södra Uzbekistan och för den delen också på andra sidan gränsen mot Tadjikistan. I de uzbekiska provinserna Samarkand, Bukhara och Qashqadarja lär det finnas dryga 100-talet ortnamn bildade på ordet ”arab”. Ett av de vanligaste namnen är *Arabxona*, ”Arabbyn”.

De första arabiska fälttågen efter det att islam hade etablerats i Mecka och Medina gick nordöstut genom Mesopotamien och det iranska Khorasan mot Transoxanien, landet mellan Centralasiens två stora floder Amu Darja och Syr Darja. Även om den arabiska krigs- och makteliten inte blev långvarig i Centralasien, kvarstod under desto längre tid en mängd arabiska bosättningar som kommit i dess följd, framför allt i Khorasan och det f.d. baktriska området i nuvarande norra Afghanistan. Baruqan och Andaxud är två namn som nämns i Djejnovbornas historiebok som exempel på samhällen i närheten av staden Balkh bebodda av araber från tidigt 700-tal. En bylott i Djejnov heter Andxuy – en modifiering av Andaxud – vilket bokens författare

sätter i samband med utvandring från Andaxud till bl.a. Djejnov som ett resultat av den iranske regenten Nadirshahs tyranni och förtryck i mitten av 1700-talet.

Arabisk identitet i nationalstaten Uzbekistan

Beteckningen ”arab” är skriftligt belagd sedan mitten av 800-talet f.Kr. Som kulturellerande term bör den i preislamisk tid ha varit starkt förknippad med beduinernas nomadliv, som då var förhärskande över större delen av den arabiska halvön. Det arabiska språket är historiskt sett det mest grundläggande och genomgående kriteriet i definitionen av arabisk identitet. Efter Muhammed blev emellertid islamisk tro och levnadsstil en allt starkare och till slut oupplöslig del av det arabiska. Visst finns det araber med annan religionstillhörighet, men det arabiska folket – den arabiska nationen – består definitionsmässigt i första hand av människor som har arabiska både som modersmål och som Koran-relaterat liturgiskt språk.

Djejnov-araberna i södra Uzbekistan har hittills bildat en egen etnisk identitet primärt på grundval av något som de själva kallar arabiskt, utöver det islamiska och muslimska, som de ju har gemensamt med de flesta andra i sin omnejd. När dessa människor nu beskrivs som ”assimilerade”, menar man att det är sitt arabiska talspråk, således det främsta kriteriet för arabisk identitet, som de är på väg att förlora. Sin islamiska livsåskådning behåller de däremot. I de nya stater som bildats i Centralasien efter Sovjetunionens fall – särskilt i de södra regionerna – är islam och muslimsk kultur en djupt rotad identitet bland de allra flesta människor som lever där.

I vilken mening fortsätter då Djejnov-araberna att vara araber och hur upprätthåller de själva sin identitet? I den ovannämnda boken om Djejnovs historia, som medlemmar ur den egna folkgruppen har skrivit, berättar man inte bara om hur araberna kom till Centralasien och så småningom till Djejnov. Lika utförligt beskriver man sedvänjor, ritualer och klädedräkter som till dags dato har utmärkt och varit identitetsskapande attribut bland byns araber. Och – inte minst viktigt – man säger sig ha ett särskilt arabiskt språk, som man vill värna och föra vidare till yngre generationer. Det har också gjorts försök att finna ett direkt arabiskspråkigt ursprung till namnet Djejnov – något som min följeslagare, ortnamnsforskaren professor Nafazov, inte skulle hålla med om. I Djejnovbornas historiebok utvecklas en idé om att ortens namn skulle härröra från en personböjd form av det arabiska verbet جاء *djā'a*, ”komma”, följt av ett turkspråkigt kollektivsuffix *-ov*, och betyda något i stil med ”vi (alla som) kom”.

I näsan har kvinnan traditionsenligt en gyllene ring, natti (synonymer buloqi, latiba).

Foto: Birgit Schlyter.

I boken om Djejnovs historia framhålls vid upprepade tillfällen att den sovjetiska tiden präglades av en repressiv politik mot araber i Uzbekistan. Inga arabiskspråkiga skolor fanns förrän på 1950-talet. Fram till dess fick man också betala särskild avgift som ”utländsk” student för högre utbildning, ifall man uppgav sig vara arab; kooperativets ordförande Murodullo Saidov har själv varit med om det, berättar han för mig.

Efter bolsjevikernas maktövertagande började den sovjetiska kommandoordningen tidigt att göra sig gällande även i områden som hade utgjort det tidigare Bukhara-emiratet, där bl.a. Djejnov ingick. Revolutionskommittéer bildades i Djejnov och på andra platser runt om i Qashqadarja-dalen redan i början av 1920-talet. Något decennium senare kollektiviserades jordbruket i Djejnov. En femtedel av byns befolkning flydde. De som blev kvar levde isolerade till sin by och dess närmaste omgivning till mitten av 1960-talet, då de för första gången fick möjlighet att skaffa inrikespass. De kontakter man haft med folk utanför den egna gruppen kan med all säkerhet förmodas ha varit i snäv mening lokala utan direkt samröre med den ofta ryskspråkiga offentligheten på provins- och högre nivåer. De andra språk och kulturmönster som de levte och kommunicerat med är främst uzbekiska och tadjikiska. De tre väverskorna som jag träffade i Djejnov talade uzbekiska med varandra av den enkla anledningen att en av de tre var en uzbekisktalande turkmeniska som inte förstod de andras arabiska dialekt.

Efter Sovjetunionens upplösning andas Djejnov-araberna frihet och tycker sig ha fått bättre chans att bejaka och konsolidera sin arabiska identitet. Nu hoppas man på ett växande intresse för studier i arabiska och fler möjligheter till kontakt med den arabspråkiga världen,

vilket i och för sig inte skulle bidra till att Djejnovbornas gamla arabiska dialekt får starkare fäste utan snarare att färdigheter i någon form av nutida standardarabiska premieras. Den arabiska som talas i Centralasien har av språkforskare delats in i två sinsemellan svårbegripliga dialektgrupper: Bukhara- och Qashqadarja-arabiska, vilka skiljer sig från varandra både vad gäller ursprung i de arabiska dialekter som funnits längs de arabiska migranternas många färdvägar mot Centralasien och de kontaktspråk som de sedermera blivit mest influerade av.

Den blommiga scarfen på kvinnans huvud är en modern variant av äldre tiders bükhnak, som virades på samma sätt över den vita huvudduken, gizzi eller latjak. Foto: Birgit Schlyter.

Den frihet med ökade möjligheter till etnisk självhävdelse som Djejnov-araberna anser sig ha vunnit kan emellertid vara bedräglig. Ännu tycks de inte ha hunnit börja reflektera över de nya politiska förhållanden som råder och vad dessa kan innebära för dem själva och andra minoriteter i Centralasien. Under sovjetisk tid var de ofta bortglömda och till och med förnekade av en stormaktsregim många hundratals mil bort. Nu har de centralregeringen på mycket närmare håll, och de lever i ett samhälle som är mitt uppe i ett forcerat statsbygge med därtill hörande behov av nya definitioner av nationell identitet och en för hela staten genomgripande standardisering – inte minst på det språkliga området.

Dejnov-arabernas egen historiebok.

*En äldre version, "Hos araber i Djeynov", finns publicerad i *Dragomanen*, årg. 5 (2001), ss. 8-14.